

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Даниляк Юрій Володимирович

УДК 347.92

**СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ НЕ БРАЛИ УЧАСТІ
У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
КУХАРЄВ Олександр Євгенович,
 Харківський національний університет внутрішніх справ,
 доцент кафедри цивільного права
 та процесу факультету № 6.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент
ОТРАДНОВА Олеся Олександрівна,
 Київський національний університет
 імені Тараса Шевченка,
 професор кафедри цивільного права;

кандидат юридичних наук, доцент
ГЕТМАНЦЕВ Олександр Валентинович,
 Чернівецький національний університет
 імені Юрія Федьковича,
 доцент кафедри правосуддя.

Захист відбудеться 25 березня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 21 лютого 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Згідно з Конституцією Україна є державою, що заснована на визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, верховенстві права. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Визначальним критерієм оцінювання ефективності судової влади та правосуддя у правовій державі є доступність судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Цивільне процесуальне законодавство України визнає існування проблеми порушення прав осіб, які не брали участі у справі, надаючи їм до вступу у процес відповідні процесуальні права з отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи, а також визнає необхідність забезпечення права цих осіб на судовий захист. Проте передумови їх права на судовий захист, порядок, процесуальні засоби, процесуально-правове становище чітко не визначені законодавством, що спричиняє різне застосування відповідних норм права у правозастосовній діяльності.

У науці цивільного процесуального права проблема судового захисту осіб, які не брали участі у справі, досліджується з позиції перегляду судових рішень та сутності і правових наслідків законної сили судового рішення. У судовій практиці зазначені проблеми вирішуються неоднозначно. Суди виходять із того, що при відсутності вказівки в тексті судового рішення на права осіб, які не брали участі у справі, стверджувати про вирішення питання щодо них не можна. Відповідні підходи характеризують судовий захист прав зазначених суб'єктів як неефективний, створюють суттєві перешкоди на шляху до справедливого судочинства. З урахуванням реформування законодавства України перед наукою постає завдання з визначення підстав, порядку та процесуальних засобів судового захисту осіб, які не брали участі у справі, розроблення їх ознак та групових характеристик.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові роботи таких процесуалістів XIX – початку XX сторіччя, як: Д. І. Азаревич, К. Н. Анненков, Є. В. Васьковский, А. Х. Гольмстен, Є. О. Нефедьев, К. П. Победоносцев, І. Є. Енгельман, Д. М. Флексор, Т. М. Яблочков та інших, а також сучасних дослідників: В. М. Аргунова, О. В. Баранової, О. О. Борисової, Р. О. Гавріка, О. В. Гетманцева, О. В. Іванової, В. В. Комарова, Л. В. Красицької, О. Є. Кухарева, Д. Д. Луспеника, О. О. Отраднової, І. А. Приходька, Г. П. Тимченка, О. С. Ткачука, М. К. Треушнікова, С. Я. Фурси, М. С. Шакарян, М. Й. Штефана, В. В. Яркова та інших науковців.

Не зменшуючи значення наукових досліджень вищенаведених учених, все ж таки доводиться констатувати, що ряд важливих теоретичних положень із захисту прав осіб, які не брали участі у справі, в науці цивільно-процесуального права не досліджувався, що обумовлює необхідність та актуальність висвітлення низки питань, пов'язаних із судовим захистом прав зазначених осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до п. 2.6 дод. 2 Пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019

років, затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275, п. 5.28 Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 від 23.02.2016 р. (протокол № 2), а також в рамках науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (номер державної реєстрації 0113U008189).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення теоретичних та практичних засад судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, питання про права та обов'язки яких вирішено судом. Зазначена мета визначила необхідність вирішення наступних дослідницьких задач:

- встановити підстави захисту прав осіб, які не брали участі у справі;
- визначити поняття та характерні ознаки осіб, які не брали участі у справі, питання про права та обов'язки яких вирішено судом;
- з'ясувати чинники, які впливають на порушення прав осіб, які не брали участі у справі, та визначити мету їх процесуальної діяльності;
- виявити особливості реалізації особами, які не брали участі у справі, права на судовий захист;
- визначити процесуально-правове становище осіб, які не брали участі у справі;
- з'ясувати межі законної сили рішення суду та процесуальних засобів, направлених на скасування рішення, яким порушено права осіб, які не брали участі у справі;
- визначити порядок, який найбільш повно забезпечує гарантії прав осіб, які не брали участі у справі;
- розробити пропозиції законотворчого характеру з питань регулювання порядку та підстав судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку із судовим захистом прав осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Предметом дослідження є судовий захист прав осіб, які не брали участі у цивільній справі.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети та задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Використання історично-правового методу дозволило простежити еволюцію нормативно-правового регулювання судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, та дослідити розвиток наукових поглядів щодо цієї проблематики (підрозділи 1.1, 3.1, 3.2.). Порівняльно-правовий метод застосовувався для зіставлення близьких за змістом правових понять, пов'язаних із захистом осіб, які не брали участі у справі, у вітчизняному та зарубіжному цивільно-процесуальному законодавстві, а також з метою аналізу законодавчого досвіду в регулюванні відповідних правовідносин задля доцільності їх імплементації у чинне законодавство України (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1–3.3). Метод системного аналізу використовувався для аналізу ознак осіб, які не брали участі у справі, співвідношення з іншими суб'єктами цивільних процесуальних

правовідносин (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3). Метод синтезу застосовувався для створення критеріїв об'єднання ознак юридичних явищ та категорій, які впливають на визначення процесуально-правового становища осіб, які не брали участі у справі (підрозділи 2.1, 3.1–3.3). Формально-логічний метод був використаний для виявлення підстав і порядку судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, при наукових рекомендаціях щодо вдосконалення цивільно-процесуального законодавства України (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1–3.2.).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації склали праці фахівців у галузі цивільного процесуального права, загальної теорії держави і права, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на положеннях Конституції України, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують порядок судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі. Емпіричну базу становлять узагальнення судової практики, довідкові видання, судові рішення з окремих цивільних справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це дисертаційне дослідження є одним із перших в Україні комплексних досліджень судового захисту прав осіб, які не брали участі у цивільній справі. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків, пропозицій, поглядів, що мають ознаки новизни та виносяться на захист, зокрема найважливішими з них є такі:

вперше:

- визначено суб'єктивні та об'єктивні передумови права на судовий захист осіб, які не брали участі у справі. До суб'єктивних передумов віднесено окрему юридичну заінтересованість у вирішенні справи чи окремого процесуального питання, що є визначальним для встановлення підстав судового захисту цих осіб, та правоздатність. Об'єктивну передумову становить належний об'єкт захисту: суб'єктивні права, свободи чи охоронювані законом інтереси особи, які порушені прийнятим рішенням суду по «чужій» справі, ухвалою про забезпечення позову, ухвалою про затвердження мирової угоди. Необґрунтована відмова у здійсненні судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, є порушенням їх права на справедливий суд;

- узагальнено підстави судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, до яких віднесено ті, що закріплені на законодавчому рівні, тлумачаться на теоретичному рівні та у правозастосовній діяльності: вирішення питання про права та обов'язки особи; рішення безпосередньо стосується прав, свобод, інтересів чи обов'язків; порушення прав, свобод чи інтересів; завдання шкоди, що виражається у несприятливих наслідках для особи; створення рішенням перешкод для реалізації суб'єктивного права чи належного виконання обов'язку, зокрема щодо однієї зі сторін; обмеження права тощо. Сформульовано загальне положення, згідно з яким підставою судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, є та обставина, що рішення суду може вплинути на виникнення, зміну чи припинення прав чи обов'язків особи, яка не брала участі у справі як сторона чи третя особа, заявник чи заінтересована особа;

– визначено ознаки осіб, які не брали участі у справі: особи не залучались у процес як сторона, третя особа, заявник чи заінтересована особа; особи не повідомлялись про розгляд справи у встановленому законом порядку для здійснення викликів і повідомлень; є суб'єктами спірного матеріального правовідношення чи мають інший юридичний інтерес у вирішенні справи або окремого процесуального питання; судові рішення вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав чи обов'язків;

удосконалено:

– визначення поняття осіб, які не брали участі у справі, що сформульовано через призму їх ознак. Особи, які не брали участі у справі, є дійсними чи ймовірними суб'єктами матеріального правовідношення, рішення по спору між якими прийнято судом без їх юридичної та фактичної участі, у зв'язку із чим вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав чи обов'язків, або особи, на права чи обов'язки яких вплинуло вирішення окремого процесуального питання, та без участі у процесі яких є складним або неможливим ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення;

– визначення обсягу поняття осіб, які не брали участі у справі, якими слід визнати осіб, котрі не були залучені у справу як сторони, треті особи, заявники та заінтересовані особи, осіб, у яких знаходиться майно чи грошові кошти відповідача, якщо на них накладено арешт, осіб, яким заборонено здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання в порядку забезпечення позову, осіб, на права чи обов'язки яких вплинула мирова угода, затверджена судом;

– положення про процесуально-правові засоби судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі. Залежно від характеру юридичної заінтересованості та впливу на права, інтереси чи обов'язки судовий захист прав осіб, які не брали участі у справі, може бути здійснений шляхом пред'явлення позову, оспорування в іншому судовому процесі фактів, які були встановлені рішенням суду у справі, в якій особа не брала участі; пред'явлення заяви про перегляд судового рішення, окрім перегляду за нововиявленими обставинами, перегляд ухвали про затвердження мирової угоди, ухвали про вжиття заходів забезпечення позову; подання заяви про скасування заходів забезпечення позову судом, який їх встановив; оскарження рішення третейського суду;

дістали подальшого розвитку:

– положення про визначення місця осіб, які не брали участі у справі, серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин та класифікацію суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Окрім загальновизнаних у науці цивільного процесуального права суб'єктів, до яких відносять суд, осіб, які беруть участі у справі, та інших учасників цивільного процесу, обґрунтовано виділення групи «інші особи в цивільному процесі», до якої належать: 1) особи, які зобов'язані надати докази, які витребувані судом; 2) особи, присутні в судовому засіданні; 3) особи чи органи, яким направлена окрема ухвала; 4) особи, які не брали участі у справі, якщо рішення суду вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав чи обов'язків;

– наукова позиція про суб’єктивні межі законної сили судового рішення та наведені додаткові аргументи на користь позиції про те, що виконуваність, преюдиціальність та обов’язковість як правові наслідки законної сили рішення суду на осіб, які не брали участі у справі, не розповсюджуються. Прямий чи опосередкований вплив на права чи обов’язки осіб, які не брали участі у справі, здійснюється через правовідношення, підтверджене судом ухваленим рішенням;

– обґрунтування необхідності законодавчого закріплення спеціального порядку судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі: поновлення провадження у справі та перегляд судового рішення судом, який його ухвалив, а саме «Перегляд судових рішень за заявою особи, яка не брала участі у справі». Висновок ґрунтується на невідповідності передбачених чинним законодавством способів перегляду судових рішень вимогам ефективності процесуальних засобів для осіб, які не брали участі у справі, встановлених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційному дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– правотворчості – з метою вдосконалення цивільного процесуального законодавства України щодо правового регулювання відносин, пов’язаних із захистом прав осіб, які не брали участі у справі;

– науково-дослідній сфері – під час подальшого розроблення теоретико-правових положень судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі;

– правозастосуванні – для уніфікації судової практики із захисту прав осіб, які не брали участі у справі;

– освітньому процесі – під час викладання дисципліни «Цивільний процес», а також у ході підготовки методичних рекомендацій, підручників і навчальних посібників із даної тематики.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення й висновки оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (м. Запоріжжя, 3–4 жовтня 2014 р.); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.); «*Pravna veda a prax: vyzvy modernych Evropskych integracnych procesov*» (Bratislava, 27–28 novembra 2015); «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 24–25 квітня 2015 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 30 травня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у п’яти наукових статтях, чотири з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна – в зарубіжному науковому виданні, а також тезах п’яти наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають сім підрозділів,

висновків та списку використаних джерел (186 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 186 сторінок, із них основного тексту – 168 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність обраної теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета, задачі, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, формується наукова новизна одержаних результатів, висвітлюються їх практичне значення й апробація.

Розділ 1 «Загальна характеристика права на судовий захист осіб, які не брали участі у цивільній справі» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Підстави та порядок судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі»* проаналізовано передумови судового захисту зазначених осіб. Зокрема до них віднесено передумови суб'єктивного та об'єктивного характеру. Юридична заінтересованість осіб, які не брали участі у справі, у вирішенні справи чи окремого процесуального питання має певну особливість, може не збігатися, а іноді й суперечити заінтересованості осіб, які брали участь у справі.

З урахуванням необхідності забезпечення процесуально-правових гарантій прав осіб, які не мають повної дієздатності, зроблений висновок про визнання за останніми фактичної неучасті у справі достатньою для реалізації ними процесуальних засобів захисту осіб, які не брали участі у справі.

Проаналізовано законодавство низки країн, для яких є характерними різні типи захисту прав осіб зазначеної категорії. Чинне законодавство України передбачає порядок, який є найближчим до країн англо-саксонської системи права, та не передбачає спеціального порядку захисту прав осіб, які не брали участі у справі, чим не відповідає римській моделі права, яка вплинула на правову систему України.

Визначено, що судові рішення, як правило, впливає на права, інтереси чи обов'язки осіб, які не брали участі у справі, опосередковано через вирішення питання про права чи обов'язки осіб, які брали участі у справі. Визначення у будь-якій частині судового рішення питання про права чи обов'язки цих осіб не повинно мати ознаку безпосередності, а відповідне тлумачення судами положень законодавства доводить відсутність законодавчого закріплення ефективних процесуальних засобів судового захисту цієї категорії осіб.

Узагальнено підстави судового захисту зазначених осіб. Сформульовано висновок, що закріплене у законодавстві формулювання «суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки» слід тлумачити таким чином, що судові рішення вплинуло на виникнення, зміну чи припинення прав чи обов'язків особи, яка не брала участі у справі, що й запропоновано закріпити у Цивільному процесуальному кодексі України.

У *підрозділі 1.2 «Поняття та ознаки осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки»* встановлено, що цих осіб характеризує те, що вони не залучались у процес як сторона, третя особа, заявник чи заінтересована особа, але є суб'єктами матеріального правовідношення чи мають інший матеріально-правовий, а відповідно й процесуально-правовий інтерес у справі чи у вирішенні окремого

процесуального питання, яке вирішено судом; особи не повідомлялись про процес у встановленому законом порядку; судові рішення вплинуло на їх права чи обов'язки. Окрім прав матеріально-правового характеру осіб, які не брали участі у справі, порушуються й процесуальні права.

Враховуючи відповідні ознаки, сформульовано визначення поняття осіб, які не брали участі у справі, як дійсних чи ймовірних суб'єктів матеріального правовідношення, рішення у справі між якими прийнято судом без їх юридичної та фактичної участі, у зв'язку із чим вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав чи обов'язків, або осіб, на права чи обов'язки яких вплинуло вирішення окремого процесуального питання, та без участі у процесі яких є складним або неможливим ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення.

Обґрунтовано, що безпосередню регулюючу дію в галузі матеріальних прав та обов'язків осіб, які не брали участі у справі, здійснює підтверджене або змінене рішенням у цій справі правовідношення. Вплив рішення на права чи обов'язки особи, яка не брала участі у справі, що за термінологією законодавства проявляється в порушенні прав особи чи вирішенні питання про її права та обов'язки, слід вважати проявом ознаки матеріально-правової заінтересованості, яка має різний характер, від чого залежить процесуальне становище та вибір належного процесуального засобу захисту прав.

Розділ 2 «Процесуальне становище осіб, які не брали участі у справі» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Місце осіб, які не брали участі у справі, серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин»* проаналізовано наукові підходи до визначення складу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Підтримана позиція про необхідність розрізняти поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин та суб'єктів цивільного процесуального права. До останніх слід віднести осіб, які не брали участі у справі. Суб'єктами відповідних правовідносин ці особи стають із моменту прийняття судом заяви про перегляд судового рішення або позову, після чого вони набувають процесуальне становище осіб, які беруть участь у справі.

Проаналізовано права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі. Правами цих осіб до моменту набуття правового становища осіб, які беруть участь у справі, поряд із правом на отримання інформації про справу, в якій постановлено рішення, яке порушує права, є право на подання заяви про перегляд відповідного рішення.

Обґрунтовано необхідність виокремлення групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин «інші особи в цивільному процесі» за ознакою вирішення питання про права чи обов'язки судовим рішенням у справі, в якій вони не брали участі: особи, які зобов'язані надати докази, витребувані судом; особи, присутні в судовому засіданні; особи чи органи, яким направлена окрема ухвала; особи, які не брали участі у справі, якщо судові рішення вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав чи обов'язків. Зазначені особи є суб'єктами відповідних процесуальних правовідносин, не набуваючи при цьому статусу учасника цивільного процесу. Характерна ознака осіб, які не брали

участі у справі, полягає в тому, що вони мають матеріально-правову заінтересованість у результаті справи або у вирішенні окремого процесуального питання.

У підрозділі 2.2 «Законна сила судового рішення та права осіб, які не брали участі у справі» проаналізовано наукові підходи до визначення поняття та сутності законної сили судового рішення, його суб'єктивних та об'єктивних меж. Об'єктивні межі законної сили рішення визначаються вимогами і запереченнями сторін. У зв'язку із цим не можна визнавати судові рішення законним та таким, що розповсюджує законну силу на ті права чи обов'язки, щодо яких вимоги не пред'являлись.

Підкреслено, що вплив на права чи обов'язки осіб, які не брали участі у справі, здійснюється внаслідок дії матеріального правовідношення, яке було покладено в основу рішення. У зв'язку із суб'єктивними межами законної сили судові рішення лише опосередковано розповсюджується на права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі, через реалізацію прав та виконання обов'язків особами, які брали участь у справі. Аргументовано, що якщо про права або обов'язки особи, яка не брала участі у справі, зазначено в судовому рішенні або якщо на права та обов'язки цієї особи фактично вплине можливе виконання судового рішення з цієї справи, то порушення прав особи, яка не брала участі у справі, об'єктивно має місце.

Визначено, що правові наслідки затвердження судом мирової угоди істотно впливають на правовідносини сторін та можуть вплинути на права та інтереси особи, яка не брала участі у справі та має юридичну заінтересованість у справі чи вирішенні окремого процесуального питання.

Розділ 3 «Захист прав осіб, які не брали участі у справі, на різних стадіях цивільного судочинства» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Захист прав осіб, які не брали участі у справі, у суді першої інстанції» окреслено процесуальні засоби отримання зазначеними особами інформації про судові рішення, яким вирішено питання про їх права та обов'язки. Доведено наявність проблеми доступності судового захисту осіб, які не брали участі у справі, у суді першої інстанції, яка обумовлена тим, що питання про їх права чи обов'язки, як правило, не зазначено в судовому рішенні.

Пред'явлення позову та оспорювання в іншому процесі фактів та правовідносин, встановлених рішенням по «чужій» справі, залежно від змісту та характеру матеріальних правовідносин можуть мати альтернативний характер, оскільки скасування такого рішення внаслідок перегляду може ліквідувати всі наслідки, пов'язані із порушенням прав.

Визначено, що у частині встановлених фактів та правовідносин рішення у попередній справі має преюдиціальне значення тільки для осіб, які брали участь у справі на момент його ухвалення. Особа, яка з'явилась у новому процесі, наділена правом заявляти нові вимоги та заперечення, доказувати обставини, які покладені в основу її вимог і заперечень. Обсяг юридичних фактів та правовідносин, які будуть оспорюватися в новому процесі, залежить від юридичних інтересів нової особи.

З метою забезпечення дотримання прав осіб, які не брали участі у справі, визначено роль та значення процесуальної активності суду. Наголошено, що активна процесуальна роль суду у визначенні кола осіб, які беруть участь у справі, повинна проявлятися, насамперед, у забезпеченні особам, які мають юридичний інтерес у вирішенні справи, можливості своєчасно та ефективно реалізувати свої процесуальні права. Процесуальна активність суду при повідомленні заінтересованих осіб про судовий процес є засобом забезпечення вимог принципу гласності та відкритості.

У підрозділі 3.2 *«Апеляційне оскарження судового рішення особами, які не брали участі у справі»* проаналізовано особливості реалізації права на судовий захист особами, які не брали участі у справі, при перегляді судових рішень в апеляційному порядку. При перегляді справи в апеляційному порядку тотожність правовідносин відсутня, оскільки з'являються нові ймовірні суб'єкти матеріальних правовідносин. У зв'язку із межами перегляду справи апеляційним судом, які обумовлюють недопустимість вирішення нових вимог, для цих осіб не може гарантуватись остаточний судовий захист. Подальший захист прав після скасування незаконного рішення змушує осіб, які не брали участі у справі, звертатись до суду шляхом пред'явлення позову. Викладені положення стали додатковими аргументами на користь необхідності розроблення спеціального порядку захисту прав осіб, які не брали участі у справі.

Аргументовано, що уточнення процесуально-правового становища осіб, які не брали участі у справі, є визначальним напрямком у забезпеченні ефективності чинного порядку судового захисту прав зазначених осіб. З цією метою є необхідність законодавчого закріплення їх права на вступ у процес з окремими вимогами, що відрізняється від приєднання до апеляційної скарги; закріплення правового механізму ознайомлення зазначених суб'єктів із матеріалами справи, права на оскарження ухвал, постановлення яких вплинуло на права осіб, які не брали участі у справі. Строк на апеляційне оскарження особами, які не брали участі у справі, повинен обчислюватися з того моменту, коли особи дізнались про ухвалене рішення, яке вплинуло на їх права чи обов'язки. У зв'язку з цим суд апеляційної інстанції повинен вирішити питання про зупинення виконання судового рішення або поворот його виконання.

У підрозділі 3.3 *«Захист прав осіб, які не брали участі у справі, при перегляді судового рішення, яке набрало законної сили»* на підставі аналізу передбачених чинним законодавством різних видів переглядів судових рішень визначено рівень їх ефективності для захисту прав осіб, які не брали участі у справі. Касаційне провадження може характеризуватись дотриманням вимог принципу правової визначеності за умови передачі справи на вирішення до суду першої інстанції, де особам, які не брали участі у справі, може бути наданий увесь комплекс процесуальних засобів захисту своїх прав. Перегляд судових рішень Верховним Судом України забезпечує додаткові процесуально-правові гарантії судового захисту у випадку відмови судами нижчих інстанцій у судовому захисті особам, які не брали участі у справі. Враховуючи судову практику та правові позиції Верховного суду України підтверджено висновок, що безпосередність визначення питання про права та обов'язки особи не є

обов'язковим для реалізації права на судовий захист. Визначено, що в порядку провадження у зв'язку з переглядом рішення за новоявленими обставинами захист справ осіб не може бути здійснений, оскільки обставини, пов'язані з правами осіб та їх участю у справі, повинні були бути відомі суду при вирішенні справи по суті в суді першої інстанції.

Ґрунтуючись на отриманих висновках та правових позиціях Європейського суду з прав людини, маючи на меті оптимізацію правового регулювання, запропоновано зміни та доповнення до Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якими слід закріпити відповідне провадження: «Перегляд судових рішень за заявою особи, яка не брала участі у справі».

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні теоретичних положень, наукових пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі, обґрунтовано пропозиції з удосконалення чинного законодавства з урахуванням європейського та вітчизняного досвіду. У висновках подано найважливіші теоретичні та практичні результати:

1. Встановлено, що передбачені чинним законодавством для цієї категорії осіб процесуальні засоби, з точки зору перегляду судових рішень, не можуть бути визнані ефективними. Чинне цивільне процесуальне законодавство характеризується непослідовним підходом до нормативно-правового регулювання порядку захисту прав осіб, які не брали участі у справі, якщо ухвалене рішення у справі вплинуло на їх права, інтереси чи обов'язки, як у визначенні підстав, так і процесуально-правових засобів захисту.

2. Встановлено різні підходи до нормативно-правового регулювання різних систем перегляду судових рішень низки європейських країн. Світовий законодавчий досвід свідчить, що в порядку одних не допускається оскарження рішення такими суб'єктами, як особи, які не брали участі у справі, в порядку інших – захист прав цих суб'єктів здійснюється вищим судом за відсутності спеціальної системи перегляду, або направлено проти виконання відповідного рішення. Розкриття змісту досліджуваного інституту через призму перегляду судових рішень в апеляційному порядку, як це традиційно здійснюється у національних наукових дослідженнях, є проблематичним.

3. З'ясовано, що проблема захисту прав осіб, які не брали участі у справі, виникає внаслідок розбіжності дійсного матеріального правовідношення та правовідношення, яке встановлює суд при вирішенні справи. У разі якщо про права або обов'язки особи, яка не брала участі у справі, зазначено в судовому рішенні, яке було прийняте у цій справі, або якщо на права та обов'язки особи, яка не брала участі у справі, фактично вплине судове рішення в результаті набрання ним законної сили чи його виконання, то має місце порушення прав особи.

4. Визначено, що чинниками, які можуть вплинути на порушення прав зазначених осіб, є нормативно-правове закріплення неефективних

процесуальних засобів захисту прав, наявність судових помилок, недобросовісність осіб, які беруть участь у справі.

5. Визначено поняття осіб, які не брали участі у справі, якими є дійсні чи ймовірні суб'єкти матеріального правовідношення, рішення у справі між якими прийнято судом без їх юридичної та фактичної участі, у зв'язку із чим вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав чи обов'язків, або особи, на права чи обов'язки яких вплинуло вирішення окремого процесуального питання та без участі у процесі яких є складним або неможливим ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення.

6. Виділено ознаки осіб, які не брали участі у справі. За ознакою матеріально-правової заінтересованості особи, які не брали участі у справі, є близькими з особами, які беруть участь у справі. При вступі у процес у будь-якому провадженні ці особи набувають відповідне процесуальне становище однієї з осіб, які беруть участь у справі, що дозволяє з моменту прийняття заяви судом віднести їх до цієї групи учасників.

7. Визначено, що метою процесуальної діяльності осіб, які не брали участі у справі, є захист порушених прийнятим без їхньої участі судовим рішенням прав: припинення порушення права, відновлення порушеного права або припинення незаконно покладеного обов'язку; усунення невизначеності матеріального правовідношення, яке існувало до прийняття рішення та не було усунуто внаслідок його незаконності.

8. Доведено, що закріплене у чинному законодавстві формулювання «суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки» слід тлумачити таким чином, що рішення суду вплинуло на виникнення, зміну чи припинення їх прав, свобод чи обов'язків, що запропоновано закріпити у Цивільному процесуальному кодексі України як підставу судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі.

9. Встановлено, що правові наслідки законної сили судового рішення на осіб, які не брали участі у справі, поширюються опосередковано внаслідок дії матеріального правовідношення, яке було покладено в його основу.

10. Підсумовано, що особам, які не брали участі у справі, повинний забезпечуватись вільний вибір засобів процесуального захисту, які повинні характеризуватись ефективністю. Чинні засоби мають як певні переваги, так і недоліки. Визначено, що найбільш оптимальним, з точки зору дотримання правових гарантій прав осіб, які не брали участі у справі, та вимог процесуальної економії, є нормативно-правове закріплення спеціального порядку захисту прав цих осіб. З урахуванням цього порядку право апеляційного оскарження зазначені особи можуть реалізовувати у випадку, якщо суд відмовить у прийнятті їх заяви про перегляд або після відповідного перегляду, якщо його результат не буде відповідати юридичним інтересам особи, яка не брала участі у справі.

У зв'язку з отриманими висновками пропонується:

1. Змінити ч. 1 ст. 292 ЦПК України, виклавши її в наступній редакції: «Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали

участі у справі, якщо судове рішення вплинуло на виникнення, зміну чи припинення прав чи обов'язків цієї особи, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково».

2. Змінити ч. 1 ст. 324 ЦПК України, виклавши її в наступній редакції: «Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо судове рішення вплинуло на виникнення, зміну чи припинення прав чи обов'язків цієї особи, мають право оскаржити у касаційному порядку: 1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду; 2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31-33 частини першої статті 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі».

3. Доповнити розділ V «Перегляд судових рішень» Цивільного процесуального кодексу України главою 5 «Перегляд судових рішень за заявою особи, яка не брала участі у справі» з наступним змістом:

«Стаття 365-1. Підстави перегляду

1. Рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, можуть бути переглянуті за заявою особи, яка не брала участі у справі.

2. Підставами для перегляду судового рішення є його вплив на виникнення, зміну чи припинення прав чи обов'язків особи, яка не брала участі у справі як сторона, третя особа, заявник чи заінтересована особа.

Стаття 365-2. Строк подання заяв про перегляд

1. Заяви про перегляд можуть бути подані особами, які не брали участі у справі, протягом одного місяця з дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду.

Стаття 365-3. Суди, що здійснюють перегляд за заявами осіб, які не брали участі у справі

1. Рішення чи ухвала суду переглядаються судом за заявами осіб, які не брали участі у справі, який ухвалив рішення, постановив ухвалу.

Стаття 365-4. Форма і зміст заяви

1. Заяви про перегляд рішення, ухвали суду за формою і змістом повинні відповідати вимогам цього Кодексу щодо оформлення заяв до суду першої інстанції.

2. У заяві зазначаються:

- 1) найменування суду, якому адресується заява;
- 2) ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи місцезнаходження;
- 3) інші особи, які брали участь у справі;
- 4) дата ухвалення чи постановлення і зміст рішення, ухвали, про перегляд яких подано заяву;

5) обставини, якими обґрунтовується виникнення, зміна чи припинення прав чи обов'язків відповідним рішенням чи ухвалою особи, яка не брала участі у справі, і дата їх встановлення;

6) посилання на докази, що підтверджують наявність обставин.

3. До заяви додаються її копії відповідно до кількості осіб, які брали участь у справі, а також документ про сплату судового збору.

Стаття 365-6. Поновлення провадження

1. Заява про перегляд, що надійшла до суду, передається судді, який визначається у порядку, встановленому частиною третьою статті 11-1 цього Кодексу.

2. Протягом трьох днів після надходження заяви до суду суддя перевіряє її відповідність вимогам статті 365-5 цього Кодексу і вирішує питання про поновлення провадження.

3. До заяви про перегляд судового рішення, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених статтею 365-5 цього Кодексу, застосовуються правила статті 121 цього Кодексу.

4. Поновивши провадження, суддя надсилає особам, які беруть участь у справі, копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє заявника та осіб, які беруть участь у справі.

Стаття 365-7. Розгляд заяви

1. Заява особи, яка не брала участі у справі, про перегляд судового рішення розглядається у судовому засіданні. Заявник та особи, які беруть участь у справі, повідомляються про час і місце судового засідання. Неявка цих осіб не є перешкодою для розгляду заяви.

2. Розгляд заяви здійснюється судом за правилами, встановленими цим Кодексом для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. Розглянувши заяву, суд може скасувати судові рішення, що переглядається, і прийняти нове судові рішення або залишити заяву про перегляд без задоволення.

3. Судове рішення за наслідками провадження за заявою особи, яка не брала участі у справі, може бути оскаржено в порядку, встановленому цим Кодексом для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції. З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цій справі.».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Даниляк Ю. В. Оскарження в апеляційному порядку рішення суду особами, які не брали участі в справі / Ю. В. Даниляк // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 96–98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2015/29.pdf.

2. Даниляк Ю. В. Підстави та порядок судового захисту прав осіб, які не брали участі у цивільній справі / Ю. В. Даниляк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 1. – С. 150–153.

3. Даниляк Ю. Место заинтересованных лиц, не привлеченных к участию в деле, среди участников гражданского процесса / Ю. Даниляк // Legea și Viața. – 2015. – № 11/2. – С. 53–56.

4. Даниляк Ю. В. Ефективність засобів судового захисту прав осіб, не залучених до участі у справі, за законодавством європейських країн та України / Ю. В. Даниляк // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 3. – С. 45–48.

5. Даниляк Ю. В. Процесуально-правові засади захисту прав осіб, які не брали участі у справі / Ю. В. Даниляк // Право і суспільство. – 2016. – № 4/2. – С. 75–80.

6. Даниляк Ю. В. Захист прав осіб, які не брали участі у справі, за законодавством окремих країн / Ю. В. Даниляк // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 3–4 жовт. 2014 р.). ; за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – С. 72–75.

7. Даниляк Ю. В. Судове рішення у механізмі виникнення порушень прав осіб, які не брали участі у справі / Ю. В. Даниляк // Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). – О. : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 68–71.

8. Даниляк Ю. В. Практика Європейського суду з захисту інтересів осіб, не залучених національним судом до участі у справу / Ю. В. Даниляк // *Pravna veda a prax: vyzvy modernych Evropskych integracnych procesov: zbornik prispevkov z medznaridnej vtdtckej konferencie* (Bratislava, 27–28 novembra 2015). – Bratislava : Paneuropska vysoka skola, 2015. – С. 254–257.

9. Даниляк Ю. В. Захист прав осіб, не залучених до участі у справу, в контексті доступу до правосуддя / Ю. В. Даниляк // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 24–25 квіт. 2015 р.). – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2015. – С. 53–55.

10. Даниляк Ю. В. Процесуально-правовий статус осіб, які не брали участі у справі / Ю. В. Даниляк, О. Г. Бортнік // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (Харків, 30 трав. 2015 р.). – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 423–426.

АНОТАЦІЯ

Даниляк Ю. В. Судовий захист прав осіб, які не брали участі у цивільній справі. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню процесуальних особливостей судового захисту прав осіб, які не брали участі у справі. Охарактеризовано та узагальнено підстави захисту прав цих осіб, якщо ухвалене без їх участі у справі рішення вплинуло на їх права, інтереси чи обов'язки, порядок та процесуальні засоби захисту прав цих осіб. Виділено окрему групу суб'єктів цивільного

процесуального права, до якої віднесено осіб, які не брали участі у справі: інші особи в цивільному процесі.

Особи, які не брали участі у справі, наділені наступними процесуальними засобами захисту прав: пред'явлення самостійного позову; оспорування фактів, які були встановлені рішенням у справі, в якій особа не брала участі; оскарження рішення суду в апеляційному, касаційному порядку; перегляду судових рішень Верховним Судом України; оскарження ухвали про затвердження мирової угоди, ухвали про вжиття заходів забезпечення позову, скасування заходів забезпечення позову.

На підставі визначення особливостей правового становища осіб, які не брали участі у справі, сформульовано пропозиції щодо закріплення у цивільному процесуальному законодавстві провадження «Перегляд судових рішень за заявою особи, яка не брала участі у справі».

Ключові слова: судовий захист, особи, які не брали участі у справі, законна сила судового рішення, перегляд судових рішень.

АННОТАЦИЯ

Даниляк Ю. В. Судебная защита прав лиц, которые не участвовали в гражданском деле. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию процессуальных особенностей судебной защиты прав лиц, которые не участвовали в деле, если решением суда разрешен вопрос об их правах и обязанностях. Отдельное внимание уделено предпосылкам права на судебную защиту указанных лиц. К ним относится материально-правовой интерес в результате разрешения дела или отдельного процессуального вопроса, степень и характер которого влияет на выбор оснований и порядка судебной защиты прав этих лиц, правоспособность лица, а также надлежащий объект защиты: решение суда, определение об обеспечении иска, определение об утверждении мирового соглашения.

Охарактеризованы и обобщены основания защиты прав лиц, если принятое без их участия в деле решение повлияло на их права, интересы или обязанности. К таким основаниям отнесены закрепленные на законодательном уровне, общепринятые в науке гражданского процессуального права и в правоприменительной деятельности: разрешение вопроса о правах и обязанностях лица; решение непосредственно касается их прав, свобод, интересов или обязанностей; нарушение прав, свобод или интересов; причинение вреда, которое выражается в неблагоприятных последствиях для лица; и другие. Сформулировано общее положение, в соответствии с которым указанные положения следует понимать как влияние решения суда, постановленного без участия в деле указанных лиц, на возникновение, изменение или прекращение их прав или обязанностей.

Определен порядок и процессуальные средства защиты прав этих лиц. Сформулировано понятие лиц, не участвовавших в деле, определены их признаки и место среди участников гражданского процесса. К признакам лиц, не участвовавших в деле, отнесены следующие: лица, которые не привлекались в процесс в качестве стороны, третьего лица, заявителя или заинтересованного лица; лица, которые не уведомлялись о рассмотрении дела в установленном законом порядке для осуществления вызовов и уведомлений; лица, которые являются субъектами спорного материального правоотношения, имеют другой юридический интерес в исходе дела или отдельного процессуального вопроса; судебное решение повлияло на возникновение, изменение или прекращение их прав или обязанностей.

Выделена отдельная группа субъектов гражданского процессуального права «другие лица в гражданском процессе», к которой отнесены: лица, которые обязаны предоставить доказательства, истребованные судом; лица, присутствующие в судебном заседании; лица или органы, которым направлено частное определение; лица, которые не участвовали в деле, если решение суда повлияло на возникновение, изменение или прекращение их прав или обязанностей.

В зависимости от характера материального правоотношения и влияния на права или обязанности они наделены следующими процессуальными средствами защиты прав: предъявление самостоятельного иска; оспаривание фактов, которые были установлены решением по делу, в котором лицо не участвовало; обжалование решения суда в апелляционном, кассационном порядке; пересмотр судебных решений Верховным Судом Украины; обжалование определения об утверждении мирового соглашения, о принятии мер обеспечения иска; отмена мер обеспечения иска.

На основании определения особенностей процессуально-правового положения лиц, не участвовавших в деле, сформулированы нормотворческие предложения по закреплению в гражданском процессуальном законодательстве производства «Пересмотр судебных решений по заявлению лица, не принимавшего участия в деле». Вывод основывается на несоответствии предусмотренных действующим законодательством способов пересмотра судебных решений требованиям эффективности процессуальных средств защиты для лиц, не участвовавших в деле, установленных Конвенцией о защите прав человека и основных свобод.

Ключевые слова: судебная защита, лица, не участвовавшие в деле, законная сила судебного решения, пересмотр судебных решений.

SUMMARY

Danyliak Y. V. Judicial protection of the person's rights who was not involved in the civil case. – *On the manuscript.*

Thesis for a candidate's degree by specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure, family law, private international law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2017.

This dissertation is a complex research of the procedural features of judicial protection of the person's rights, who was not involved in the civil case. There is characteristic of the base the protection of the rights of these persons in case, if this court's decision impacted on their rights, interests or obligations, the procedure and procedural protection of those persons.

The persons who was not involved in the civil case are endowed with the following procedural means of protection of rights: the lodging of a separate claim; the contestation of the facts that have been established by the decision of another civil case in which the person was not involved; appeal the decision of the court in the Appeal court, court of cassation; revision of judicial decisions by the Supreme Court of Ukraine; appeal the ruling on approval of the settlement agreement, the ruling of security for the claim, the abolition of security for the claim.

Based on the determination of peculiarities of the legal status of persons who was not involved in the civil case, it has been proposed to establish in the civil procedural law such proceeding as «The revision of court decisions on the application of persons who was not involved in the civil case».

Key words: judicial protection, persons who was not involved in the civil case, enforceability of the judgment, revision of court decisions.

Підписано до друку 17.02.2017. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60х90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.